

Dominik Delczyk

(Uniwersytet Wrocławski)

ORCID: 0000-0002-7048-5125

Buddyzm w Konstytucji Królestwa Bhutanu

Buddhism in the Constitution of Kingdom of Bhutan

ABSTRACT

The article concerns the issue of the influence of Buddhism on the construction of the norms of the Constitution of the Kingdom of Bhutan of 2008. The study is of a legal nature. Both political solutions and issues related to the state symbolism of the Kingdom of Bhutan were analyzed. The article shows a possible way of interpreting the commented provisions, at the same time pointing to their axiological justification.

Keywords: Bhutan, Constitution, Buddhism, Druk Jul, Constitutionalism

Królestwo Bhutanu to azjatyckie państwo sąsiadujące z Chińską Republiką Ludową i Republiką Indii. Państwo to nazywane jest też Druk Jul co oznacza Królestwo Smoka. Kraj ten ma 38 394 km² powierzchni¹ i zamieszkiwany jest przez ok. 774 500 mieszkańców (dane na rok 2019)². Stosownie do art. 1 ust. 2 Konstytucji Bhutan jest demokratyczną monarchią konstytucyjną. Obowiązująca obecnie, pierwsza w historii tego Państwa ustawa zasadnicza została uchwalona przez Królewski Rząd Bhutanu 18 lipca 2008 r. Jej wprowadzenie było efektem reform zapoczątkowanych przez panującego w latach 1972-2006 r. króla Jigme Singye Wangchucka³. Władca ten w 1998 r. położył kres monarchii absolutnej dokonując ograniczenia władzy królewskiej⁴. Wyposażył on parlament w prawo dokonania wyboru większości członków rządu (którzy jednak musieli zostać przez króla zaakceptowani) oraz w kompetencję

¹ T. Sangay, R. Rajaratnam, K. Vernes, *Wildlife camera trapping in the Himalayan kingdom of Bhutan with recommendations for the future* [w:] P. Fleming, P. Meek, P. Banks, G. Ballard, A. Claridge, S. Sanderson, D. Swann, *Camera Trapping: Wildlife Management and Research*, Collingwood 2013, s. 87.

² P. P. Karan, *Bhutan*, <https://www.britannica.com/place/Bhutan> [dostęp 3 stycznia 2020 r.].

³ *27-letni król podpisał pierwszą konstytucję Bhutanu*, <https://wiadomosci.wp.pl/27-letni-krol-podpisał-pierwsza-konstytucje-bhutanu-6032043002311809a> [dostęp 3 stycznia 2020 r.].

⁴ S. Sood, *Bhutan, 100 years of Wangchuck vision*, Noida 2008, s. 150.

do usunięcia monarchy z tronu większością 2/3 głosów⁵. W 2001 r. z jego inicjatywy powołany został Komitet ds. Opracowania Konstytucji. Reformy zapoczątkowane przez Jigme Singye Wangchucka zapoczątkowały okres przemian w Królestwie Bhutanu których kulminacyjnym momentem było uchwalenie w 2008 roku już za panowania Jigme Khesar Namgyel Wangchucka pierwszej w historii tego państwa Konstytucji⁶. Na co wskazuje się w piśmiennictwie jeszcze sprzed uchwalenia Konstytucji Królestwa Bhutanu, duży wpływ na wiele spośród funkcjonujących w tym państwie instytucji miała kultura ukształtowana przez buddyjską szkołę Drukpa⁷. Twórcy konstytucji, konstruując jej normy z dużą wrażliwością potraktowali rolę Buddyizmu dla bhutańskiej historii i tożsamości narodowej⁸. Buddyizm jest religią dominującą⁹ w Bhutanie od VIII w. n.e.¹⁰. Wyznaje go blisko 75% społeczeństwa¹¹ (dane z 2012 r.). Jak wynika z opublikowanych w 2009 r. badań przeprowadzonych opinii przeprowadzonych wśród Bhutańczyków¹² blisko 66,5 procent z nich uważa że buddyzm ma duży wpływ na ich życie a 33,1 procent, że ma wpływ częściowy wpływ, a jedynie 0,5 procent że nie ma wpływu. Celem niniejszego artykułu jest odpowiedź na pytanie jakie wpływ miał buddyzm na kształt Konstytucji Bhutanu z 2008 r.

Odwołania do buddyzmu w Konstytucji Bhutanu widoczne są już w preambule. Mowa w niej m.in. o trzech schronieniach (których przyjęcie jest pierwszym krokiem wejścia na buddyjską ścieżkę). Odwołania do buddyzmu lub związanych z nim wartości obecne są jednak również w poszczególnych jednostkach normatywnych w tym w przepisach dotyczących monarchy – Druka Gyalpo. Instytucja monarchy została uregulowana w art. 2 Konstytucji Królestwa Bhutanu. Zgodnie z ustępem pierwszym rzeczzonego artykułu Druk Gyalpo jest głową państwa oraz symbolem jedności Bhutanu i ludu bhutańskiego. Przepis ten stanowi nawiązanie do umowy społecznej którą w 1907 roku pierwszy Druk Gyalpo Gongsar Ungyen

⁵ *Król smok na tronie Bhutanu*, <https://tvn24.pl/swiat/krol-smok-na-tronie-bhutanu-ra75916-3719050> [dostęp 3 stycznia 2021 r.].

⁶ Konstytucja Królestwa Bhutanu z 18 lipca 2008 r.; dalej także jako Konstytucja Bhutanu lub Konstytucja

⁷ T. Mathou, *The Politics of Bhutan: Change in Continuity*, „Journal of Bhutan studies” 2000 nr 2, s. 230

⁸ R. W. Whitecross, *Buddhism and Constitutions in Bhutan*, [w:] R. Redwood French, M. A. Nathan, *Buddhism and Law: An introduction*, Cambridge University Press, New York 2014, s. 351.

⁹ U. Drukort-Matiaszuk, *Bhutan. Mroczna tajemnica szczęścia. Co warto zobaczyć* <https://turystyka.wp.pl/bhutan-mroczna-tajemnica-szczescia-co-warto-zobaczyc-6044400841593985a> [dostęp 3 stycznia 2020 r.]; K. Bąk, *Bhutan. Kraj ludzi szczęśliwych*, <https://www.krajznawcy.info.pl/kraj-szczesliwych-ludzi-6702> [dostęp 3 stycznia 2020 r.].

¹⁰ Global Investment & Business Center, *Bhutan. Country Study Guide Volume 1 Strategic Information and Developments*, International Business Publications, Washington DC 2012, s. 58.

¹¹ E. Sakowicz, *Religie Dalekiego Wschodu na tle pluralizmu religijnego Azji*, „Nurt SVD” 2012 nr 46, wyd.spec. s. 131.

¹² C. Rinzin, W. J. V. Vermeulen, M. J. Wassen, P. Glasbergen, *Nature Conservation and Human Well-Being in Bhutan. An Assessment of Local Community Perceptions*, „The Journal of Environment & Development” 2009 vol. 18, nr 2, s. 188.

Wangchuck zawarł z ludnością Bhutanu¹³. Tytuł Druk Gyalpo w języku dzongkha oznacza Króla Smoka. Jest to oficjalny tytuł monarszy. Artykuł 2 ust. 2 Konstytucji stanowi iż w osobie Druka Gyalpo zjednoczone jest Chhoe-sid-nyi Bhutanu, a Druk Gyalpo jako buddysta powinien być strażnikiem Chhoe-sid. Artykuł ten wpisuje się w wyrażoną w art. 3 ust. 1 Konstytucji zasadę iż buddyzm jest dziedzictwem duchowym Bhutanu. Na pierwszy rzut oka przepis ten sugerować może iż funkcję Druka Gyalpo pełnić może jedynie buddysta. Określenie zasad dziedziczenia tronu w art. 2 ust. 3 Konstytucji oraz niewymienienie konieczności bycia buddystą jako warunku wstąpienia na tron sugerować może jednak odmienną interpretację. Właściwsze wydaje się stwierdzenie iż użyty w art. 2 ust. 2 Konstytucji Królestwa Bhutanu sformułowanie "Druk Gyalpo jako buddysta powinien być strażnikiem Chhoe-sid" określa obowiązek monarchy do bycia strażnikiem Chhoe-sid, co z uwagi na duchowy wymiar Chhoe-sid możliwe jest tylko wówczas gdy jest on buddystą. Poprawna wydaje się zatem interpretacja zgodnie z którą teoretycznie monarchą bhutańskim może być niebuddysta, jednak wówczas nie może on realizować konstytucyjnego obowiązku ochrony Chhoe sin co może być postrzegane jako naruszenie konstytucji przez monarchę. Nie powoduje ono jego "automatycznej" detronizacji choć może być przesłanką do wszczęcia procedury odwołania monarchy. Aby wniosek o detronizację mógł być procedowany musi on zgodnie z art. 2 ust. 21 Konstytucji zostać złożony przez 2/3 członków parlamentu motywujących go umyślnym złamaniem przez monarchę Konstytucji lub niepełnosprawnością umysłową. Monarcha ma prawo odpowiedzi na stawiane wobec niego zarzuty. Aby usunąć Druka Gyalpo z tronu wniosek taki powinien uzyskać aprobatę 3/4 członków parlamentu oraz zostać zatwierdzonym w ogólnonarodowym referendum. Warto zaznaczyć iż zgodnie z art. 2 ust. 6 Konstytucji Druk Gyalpo powinien także abdykować po osiągnięciu wieku 65 lat. Wracając do samej treści artykułu 2 ust. 2 Konstytucji Królestwa Bhutanu, pozwala on na postawienie tezy, że w państwie istnieje system rządów który można określić mianem diarchii. Nie jest to jednak diarchia w rozumieniu europejskim, kojarzonym z systemem rządów Księstwa Andory, lecz tradycyjny tybetański system zgodnie z którym Desi (słowo to można rozumieć jako czasowy władca) koegzystuje z metafizycznym autorytetem państwa w zjednoczeniu w osobie monarchy. W bhutańskim hymnie, którego tekst stanowi załącznik drugi do Konstytucji Druk Gyalpo nazywany jest obrońcą, który rządzi królestwem duchowych i świeckich tradycji. Regulacje konstytucyjne zobowiązujące monarchę do bycia Buddystą nie są wyłączną cechą Konstytucji Bhutanu

¹³ L. Sonam Tobgye, *The Constitution of Bhutan: Principles and Philosophies*, Thimpu 2015 s. 42.

– podobna norma znajduje się w Konstytucji Królestwa Tajlandii z 6 kwietnia 2017 r.¹⁴

Tron w Królestwie Bhutnu jest dziedziczny. Drukiem Gyalpo zostać może tylko dziecko urodzone w związku małżeńskim. O kolejności dziedziczenia decyduje starszeństwo, a książęta mają pierwszeństwo przed księżniczkami. Zgodnie z art. 2 ust. 3 lit. b Konstytucji na monarsze ciąży jednak „święty obowiązek” wyboru na następcę tronu odpowiedniejszego księcia lub księżniczki jeżeli osoba która miałaby objąć tron według zasady starszeństwa posiadała dyskredytujące ją wady. Stosownie do art. 2 ust. 3 lit. c Konstytucji jeżeli w momencie zgonu Druka Gyalpo królowa była w ciąży, a monarcha nie posiadał innego dziedzica, tron należy się pogrobowcowi. W braku potomków monarchy (urodzonych bądź będących nasciturusami) królewski tytuł dziedziczony jest w najbliższej linii bocznej według zasady starszeństwa. Prawa do tronu nie przechodzą na dzieci niepełnosprawne fizycznie lub psychicznie, a także na osoby które zawarły związek małżeński z osobą która nie posiada obywatelstwa Bhutanu od urodzenia. Zasada zgodnie z którą książęta mają pierwszeństwo do tronu przed księżniczkami odróżnia przepisy dotyczące następstwa tronu od wprowadzonej w 1995 r. poprawki do ustawy o małżeństwach z 1980 r.¹⁵ gwarantujących dzieciom obydwu płci równe prawo do dziedziczenia. Aksjologia przyjęta przez prawodawcę konstytucyjnego oparta została na tradycji dotyczącej dziedziczenia tronu. Tradycja ta różni się od innej bhutańskiej tradycji zgodnie z którą to kobiety miały uprzywilejowaną pozycję przy dziedziczeniu m.in. nieruchomości¹⁶.

Zgodnie z 3 ust. 1 Konstytucji buddyzm jest duchowym dziedzictwem Bhutanu promującym wartości i zasady takie jak nie stosowanie przemocy, współczucie oraz tolerancja. Wymienione podobnie jak szacunek do innych stanowią aksjologiczną podstawę kształtującą buddyjskie postawy życiowe¹⁷. Użyte w przedmiotowym ustępie pojęcie duchowego dziedzictwa Bhutanu występuje również w art. 3 ust. 3 Konstytucji zgodnie z którym wszystkie

¹⁴ Konstytucja Królestwa Tajlandii, OMDET PHRA PARAMINTHARAMAHA BHUMIBOL ADULYADEJ SAYAMMINTHARATHIRAT BOROMMANATTHABOPHIT uchwalona 24 dnia sierpnia 2550 roku ery buddyjskiej.

¹⁵ Taraya Fundation, *Alternative Report for Bhutan. For the Committee on the Elimination of Discrimination against Women 44th CEDAW Session, 2009*, Chubachu, Thim Throm, Thimphu 2009, s. 7, https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/BTN/INT_CEDAW_NGO_BTN_44_8208_E.pdf [dostęp 3 stycznia 2021 r.].

¹⁶ *Ibidem*, s. 2, 6-7, [dostęp 3 stycznia 2021 r.]; Royal Government of Bhutan National Commission for Women and Children Social Development Team, South Asia Region, World Bank AusAID, *The World Bank Group. Bhutan Gender Policy Note*. 6-10-2013, s. 4, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16737/ACS45510PNT0P10Box0379884B00PUBLIC0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 3 stycznia 2021 r.]; A. Pain, P. Deki, *The Matrilineal Inheritance of Land in Bhutan*, „Contemporary South Asia” 2004 nr 4, s. 421-435.

¹⁷ K. Slovenko, *Buddyzm a kształtowanie postaw życiowych – perspektywa wychowawczo-społeczna*, „Kultura i Edukacja” 2009 nr 1, s. 66.

religie, instytucje i osoby są odpowiedzialne za jego promocję. Przepis ten stanowi także o separacji religii i polityki oraz pozostawianiu przez instytucje i osobistości religijne ponad polityką. Zgodnie z art. 3 ust. 2 Konstytucji monarcha otacza swoją protekcją wszystkie religie. Artykuł 3 Konstytucji stanowi balans pomiędzy wolnością wyznania, a ochroną dziedzictwa kulturowego państwa którym jest buddyzm¹⁸. Artykuł ten, jak się wydaje pozwala na funkcjonowanie na terenie państwa kościołów i związków wyznaniowych jedynie wówczas, gdy promują one wymienione art. 3 w ust. 1 buddyjskie zasady i wartości. Ich uniwersalny charakter, pozwalający wywieść je także z innych niż buddyzm źródeł, pozwala na niekwalifikowanie przedmiotowego ograniczenia jako stanowiącego zagrożenie dla wolności religijnej. Przemawia za nim bowiem również potrzeba zapewnienia ładu społecznego. Nie stosowanie przemocy, okazywanie współczucia oraz tolerancja znajdują oparcie nie tylko w nauce wielu religii, lecz również w prawach człowieka. Artykuł 9 ust. 20 Konstytucji stanowi o tym, że państwo dążyć będzie do stworzenia warunków które pozwolą na rozwój w społeczeństwie dobra i współczucia które zakorzenione są w buddyzmie oraz uniwersalnych wartościach ludzkich. Wymienione w konstytucji współczucie w filozofii buddyjskiej stanowi przeciwieństwo nienawiści wzajemnie się z nią wykluczające¹⁹. Nie stosowanie przemocy silnie ukorzenione jest w idei zwanej ahimsa zgodnie z którą nie powinno się zabijać ludzi, zwierząt (w tym owadów) ani bez powodu niszczyć roślin. Przedmiotowa zasada wyrażona jest w pierwszym spośród wskazań buddyjskich zobowiązujących do powstrzymywania się od odbierania życia. Tolerancja stanowi jedną z esencji buddyzmu – religia ta zakłada że ludzie zamiast na sporach o pojęcia powinni skoncentrować się na wyzwoleniu z cierpienia²⁰. *De lege ferenda* można postulować, by na funkcjonujących w Bhutanie organizacja oraz osobowościach religijnych nie tyle ciążył obowiązek promocji przedmiotowych wartości, co zakaz promowania wartości z nimi sprzecznych. Ewentualna interpretacja zgodnie z którą skoro dziedzictwem kulturowym Bhutanu jest buddyzm a art. 3 ust. 3 stanowi o obowiązku promocji tegoż dziedzictwa to obowiązkiem każdej organizacji religijnej jest promocja buddyzmu jako religii byłaby sprzeczna z art. 3 ust. 2 Konstytucji zgodnie z którym wszystkie religie Bhutanu są chronione przez Druka Gyalpo i tym samym Konstytucja byłaby wewnętrznie sprzeczna. O promocji

¹⁸ *A Guide to the Constitution of the Kingdom of Bhutan*, <http://www.judiciary.gov.bt/education/high%20court%20book.pdf> [dostęp 3 stycznia 2021 r.].

¹⁹ Sangharakshita, *Dziesięć filarów buddyzmu*, <http://www.buddyzm.info.pl/wp-content/uploads/2016/12/Dziesi%C4%99%C4%87-filar%C3%B3w-buddyzmu-Sangharakszita.pdf> [dostęp 3 stycznia 2020 r.], s. 54.

²⁰ J. Kotas, *Niektóre aspekty buddyjskie ścieżki jako sposób budowania więzi ze światem*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004 nr 1, s. 181.

i ochronie przez państwo dziedzictwa kulturowego w tym religii stanowi natomiast art. 4 Konstytucji (w art. 4 ust. 1 Konstytucji religia została wymieniona *expresis verbis*). O konieczności ochrony dziedzictwa kulturowego przez obywateli stanowi art. 8 ust. 1 Konstytucji. Regulacjami podkreślającymi silne związki państwa z buddyzmem mimo formalnej separacji religii i polityki (o której stanowi z art. 3 ust. 2 Konstytucji) są ustępy 4, 5, 6 artykułu 3 stanowiące one o kluczowych buddyjskich funkcjach religijnych w kraju oraz sposobie powoływania na nie oraz art. 3 ust. 7 Konstytucji gwarantujący finansowanie Zhung Dratshang – centralnego monastynu z budżetu państwa. Podkreślenia wymaga iż to Druk Gyalpo na wniosek 5 loponów (nauczycieli) zgodnie z art. 3 ust. 4 Konstytucji mianuje Jego Świątobliwość Je Khnepo – określanego niekiedy mianem lidera tamtejszego buddyzmu²¹ przełożonego Centralnego Organu Monastycznego Bhutanu - Zhung Dratshang.

Artykuł 5 bhutańskiej Konstytucji dotyczy ochrony środowiska. Polityka Bhutanu dotycząca środowiska (mimo, że *expresis verbis* nie zostało to wyrażone w art. 5 Konstytucji) oparta jest na buddyjskiej nauce zgodnie z którą natura i ludzie nie tylko żyją w symbiozie, ale są ze sobą nierozdzielni²². Ochrona przyrody stanowi niezwykle istotny aspekt Buddyzmu²³. Żyjący w latach 1906-1993 mnich buddyjski Buddhadasa Bhikkhu uważany za twórcę tzw. szkoły dzikiej przyrody, będącej jedną z buddyjskich szkół twierdził, że niszcząc dziką przyrodę człowiek walczy z prawdą, a zachowanie jej jest istotną częścią nauki człowieka²⁴. Przyroda jest dla buddystów nie tylko godnym szacunku układem którego częścią się czują, lecz również źródłem radości, witalności i wytchnienia, a niekiedy także stanowiącym źródło inspiracji miejscem kontemplacji²⁵. Blisko 71,4 procent Bhutańczyków uważa że ich osobisty stosunek do ochrony środowiska można ukształtowany został przez buddyzm²⁶. Zawarcie w konstytucji norm proekologicznych jest zatem silnie zakorzenione w religii i kulturze. Funkcjonowanie przedmiotowych norm w najważniejszym akcie normatywnym w kraju stanowi element łączący tradycję z nowoczesnością. Wpisują się one w panującą obecnie globalną tendencję do promowania postaw dbałości o środowisko naturalne. Normy dotyczące ochrony środowiska występują w wielu współczesnych konstytucjach, również w państwach

²¹ P. Borecki, *Znamiona państwa wyznaniowego. Uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2017 nr 20, s. 50.

²² E. Jabłońska, *Bhutan – droga ku demokracji*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace/ Szkoła Główna Handlowa” 2014 nr 1, s. 177.

²³ Zob. P. Sahni, *Environmental Ethics in Buddhism: A Virtues Approach*, Routledge, New York 2008, *passim*.

²⁴ J. Korbel, *Buddyjski pogląd na ochronę przyrody*, „Dzikie życie” 2019 nr 3, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2019/marzec-2019/buddyjski-pogląd-na-ochrone-przyrody> [dostęp 3 stycznia 2021 r.].

²⁵ K. Slovenko, *Buddyzm...op.cit.*, s. 73.

²⁶ C. Rinzin, W. J. V. Vermeulen, M. J. Wassen, P. Glasbergen, *Nature...op.cit.*, s. 188.

z innych niż Bhutan kręgów kulturowych. Przykładem może być np. art. 74 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁷.

Silne wpływy buddyzmu widoczne są także w Bhutańskiej symbolice narodowej. Jak można przeczytać w pierwszym załączniku do Konstytucji żółta część flagi państwowej symbolizuje świecką tradycję, jego Królewską Wysokość Druka Gyalpo, jego szlachetne działania oraz to, że uosabia on tak świecki jak i duchowy wymiar Królestwa. Część pomarańczowa symbolizuje tradycje duchowe oraz rozkwit nauk buddyjskich w tym w szczególności tradycji Kagyu i Nyingma. Biały smok symbolizuje nieskalane myśli ludzi ich lojalność, patriotyzm oraz przynależność do Królestwa pomimo istniejących między nimi różnic etnicznych i kulturowych. Symbolizuje on także nazwę królestwa²⁸ obdarzoną tradycjami świecką i duchową. Rytuały występujące w Bhutańskiej tradycji buddyjskiej uważane są za unikalne. Choć znaczna część rytualnych tekstów wypowiedzianych w Bhutanie występuje również w innych tradycjach buddyjskich, wykorzystywane podczas rytuałów instrumenty muzyczne jak i kadencja muzyczna oraz melodia stanowią charakterystyczny element tradycji bhutańskiej odróżniający ją od innych tradycji²⁹. Smoki oraz smokopodobne, choć nie uznawane za smoki nagi występują w tybetańskiej mitologii buddyjskiej³⁰. O ile nagi są w buddyzmie tybetańskim sprawcami chorób i nieszczęść, o tyle smoki są w nim uznawane za obrońców buddyzmu, a ich głos za budzący ludzi z omamienia³¹.

Buddyzm niebagatelny wpływ miał również na godło państwowe Bhutanu, co prawodawca Konstytucyjny sam przyznaje. Wygląd godła, podobnie jak flagi państwowej uregulowany został w pierwszym załączniku do Konstytucji. W centralnej części okrągłego, czerwonego godła umieszczone są dwie skrzyżowane wadźry nad lotosem. Po obu ich stronach znajdują się smoki³². Ponad nimi natomiast umiejscowiony jest spełniający życzenia klejnot. Oprócz nich w herbie, wewnątrz kręgu w którym krzyżują się wadźry znajdują się jeszcze cztery inne klejnoty.

Podsumowując Konstytucja Królestwa Bhutanu z 2008 r. jest aktem normatywnym,

²⁷ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 Nr 78, poz. 483).

²⁸ Jak zostało wspomniane we wstępie oficjalna nazwa państwa w języku dzongkha འབྲུག་ཡུལ་ - Druk Jul oznacza Królestwo Smoka.

²⁹ G. Dorji, *The Lho-Druk tradition of Bhutan*, [w:] D. Karma Ura, D. Chophel, *Buddhism Without Borders. Proceedings of the International Conference on Globalized Buddhism*, The Centre of Bhutan Studies, Bumthang, 2012, s. 188.

³⁰ B. O'Brien, *Dragons in Buddhism. Great Serpents of Buddhist Art and Literature*, <https://www.learnreligions.com/dragons-449955> [dostęp 3 stycznia 2020 r.].

³¹ *Ibidem*, [dostęp 3 stycznia 2020 r.].

³² Konstytucja stanowi, że są to samiec i samica, choć na oficjalnym herbie nie sposób dostrzec różnic anatomicznych między nimi.

wielokrotnie odwołującym się do buddyzmu oraz związanych z nim zasad i wartości. Mocny akcent położony na ich ochronę stanowi jej cechą charakterystyczną. Przyczyn dla których Bhutański prawodawca zdecydował się na nadanie Konstytucji takiego kształtu upatrywać należy w przywiązaniu bhutańskiego społeczeństwa do tradycyjnych wartości, lecz również, a może i przede wszystkim w roli buddyzmu dla tożsamości narodowej Bhutańczyków. Mimo, filozoficzno-religijnego pochodzenie wielu spośród wyrażonych w Konstytucji Bhutanu norm znaczna część z nich ma znaczenie uniwersalne i mogłaby zostać wywiedziona również z pozabuddyjskich systemów wartości – dotyczy to np. ochrony środowiska naturalnego.

ABSTRAKT:

Artykuł dotyczy zagadnienia wpływu Buddyzmu na kształt norm Konstytucji Królestwa Bhutanu z 2008 r. Opracowanie ma charakter prawniczy. Analizie poddane zostały zarówno rozwiązania ustrojowe, jak i kwestie związane z symboliką państwową Królestwa Bhutanu. Artykuł ukazuje możliwy sposób interpretacji komentowanych przepisów jednocześnie wskazując na ich aksjologiczne uzasadnienie.

Słowa kluczowe: Bhutan, Konstytucja, Buddyzm, Druk Jul, konstytucjonalizm

Bibliografia

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 Nr 78, poz. 483);
 Konstytucja Królestwa Bhutanu z 18 lipca 2008 r.;
 Konstytucja Królestwa Tajlandii, OMDET PHRA PARAMINTHARAMAHA BHUMIBOL ADULYADEJ SAYAMMINTHARATHIRAT BOROMMANATTHABOPHIT uchwalona 24 dnia sierpnia 2550 roku ery buddyjskiej;
 Bąk K., *Bhutan. Kraj ludzi szczęśliwych*, <https://www.krajoznawcy.info.pl/kraj-szczesliwych-ludzi-6702> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];
 Borecki P., *Znamiona państwa wyznaniowego. Uwagi na kanwie dorobku współczesnego konstytucjonalizmu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2017 nr 20;
 Dorji G., *The Lho-Druk tradition of Bhutan*, [w:] Karma Ura D., Chopel D., *Buddhism Without Borders. Proceedings of the International Conference on Globalized Buddhism*, The Centre of Bhutan Studies, Bumthang, 2012;

- Drukort-Matiaszuk U., *Bhutan. Mroczna tajemnica szczęścia. Co warto zobaczyć* <https://turystyka.wp.pl/bhutan-mroczna-tajemnica-szczescia-co-warto-zobaczyc-6044400841593985a> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];
- Global Investment & Business Center, *Bhutan. Country Study Guide Volume 1 Strategic Information and Developments*, International Business Publications, Washington DC 2012;
- Jabłońska E., *Bhutan – droga ku demokracji*, „Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace/ Szkoła Główna Handlowa” 2014 nr 1;
- Karan P. P., *Bhutan*, <https://www.britannica.com/place/Bhutan> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];
- Korbel J., *Buddyjski pogląd na ochronę przyrody*, „Dzikie życie” 2019 nr 3, <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2019/marzec-2019/buddyjski-poglad-na-ochrone-przyrody> [dostęp 3 stycznia 2021 r.];
- Kotas J., *Niektóre aspekty buddyjskie ścieżki jako sposób budowania więzi ze światem*, „Krakowskie Studia Międzynarodowe” 2004 nr 1;
- Mathou T., *The Politics of Bhutan: Change in Continuity*, „Journal of Bhutan studies” 2000 nr 2;
- O'Brien B., *Dragons in Buddhism. Great Serpents of Buddhist Art and Literature*, <https://www.learnreligions.com/dragons-449955> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];
- Pain A., Deki P., *The Matrilineal Inheritance of Land in Bhutan*, „Contemporary South Asia” 2004 nr 4;
- Rinzin C., Vermeulen W. J. V., Wassen M. J., Glasbergen P., *Nature Conservation and Human Well-Being in Bhutan. An Assessment of Local Community Perceptions*, „The Journal of Environment & Development” 2009 vol. 18, nr 2;
- Sahni P., *Environmental Ethics in Buddhism: A Virtues Approach*, Routledge, New York 2008;
- Sakowicz E., *Religie Dalekiego Wschodu na tle pluralizmu religijnego Azji*, „Nurt SVD” 2012 nr 46, wyd.spec.;
- Sangay T., Rajaratnam R., Vernes K., *Wildlife camera trapping in the Himalayan kingdom of Bhutan with recommendations for the future* [w:] Fleming P., Meek P., Banks P., Ballard G., Claridge A., Sanderson S., Swann D., *Camera Trapping: Wildlife Management and Research*, Collingwood 2013;
- Sangharakshita, *Dziesięć filarów buddyzmu*, <http://www.buddyzm.info.pl/wp-content/uploads/2016/12/Dziesi%C4%99%C4%87-filar%C3%B3w-buddyzmu-Sangharakszita.pdf> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];
- Slovenko K., *Buddyzm a kształtowanie postaw życiowych – perspektywa wychowawczo-społeczna*, „Kultura i Edukacja” 2009 nr 1;

Sood S., *Bhutan, 100 years of Wangchuck vision*, Noida 2008;

Taraya Foundation, *Alternative Report for Bhutan. For the Committee on the Elimination of Discrimination against Women 44th CEDAW Session, 2009*, Chubachu, Thim Throm, Thimphu 2009

https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/BTN/INT_CEDAW_NGO_BTN_44_8208_E.pdf [dostęp 3 stycznia 2021 r.];

Whitecross R. W., *Buddhism and Constitutions in Bhutan*, [w:] Redwood French R., Nathan M. A., *Buddhism and Law: An introduction*, Cambridge University Press, New York 2014;

27-letni król podpisał pierwszą konstytucję Bhutanu, <https://wiadomosci.wp.pl/27-letni-krol-podpisal-pierwsza-konstytucje-bhutanu-6032043002311809a> [dostęp 3 stycznia 2020 r.];

A Guide to the Constitution of the Kingdom of Bhutan, <http://www.judiciary.gov.bt/education/high%20court%20book.pdf> [dostęp 3 stycznia 2021 r.];

Król smok na tronie Bhutanu, <https://tvn24.pl/swiat/krol-smok-na-tronie-bhutanu-ra75916-3719050> [dostęp 3 stycznia 2021 r.];

Royal Government of Bhutan National Commission for Women and Children Social Development Team, South Asia Region, World Bank AusAID, *The World Bank Group. Bhutan Gender Policy Note. 6-10-2013*, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/16737/ACS45510PNT0P10Box0379884B00PUBLIC0.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp 3 stycznia 2021 r.];